

Jedna talijanska recepcija F. Petrića - Maria Muccillo

Boršić, Luka

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2009, 35, 383 - 389**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:818734>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

sličnih« povjesničara; u svakom slučaju trebalo bi znanstvenu javnost odvratiti od posprdnih, još uvijek protureformacijskih, a nikad valjano osporenih tvrdnji, npr. o Konzulovu nećudorednom životu zbog kojega da je bio primoran izbjeći u Urach (usp. F. Glavinić, *Historia Tersattana*, Udine, 1648, str. 69–70).

Tema o uraškom književnom krugu ovim Jembrihovim djelom svakako nije iscrpljena. Pored književnopovijesne i filološke analize još neobjavljenih pretisaka, evidentirana građa u srednjoeuropskim arhivima otvara brojna značajna područja istraživanja, kako s teološke (je li postojala i kakva je bila protestantska teologija izražena u uraškim izdanjima) i biblijske strane (analiza slojeva predložaka, te koncepcija i metoda svetopisamskog prevođenja), tako čak i s one gospodarsko-poduzetničke (financiranje uraškog projekta detaljno je i pedantno knjigovodstveno praćeno i kvantificirano, te pruža izvrsnu podlogu za analize na području gospodarske povijesti). Unutar neistražene tematike nalazi se svakako i diskretan Vlačićev udio u događanjima oko uraškoga kruga, što Jembrih na nekoliko mjesta u knjizi daje naslutiti (str. 233, 256, 283–284).

Knjiga ne donosi poseban popis brojnih priloga i ilustracija, ali je pridodana napomena o arhivima i bibliotekama koje su autoru omogućile uvid u objavljenu građu. Slijedi bilješka o autoru, kao i iscrpan popis relevantnih izvora i literature. Kazalo osobnih imena priredila je Josipa Franjčić. Izdanje djela Stipan Konzul: »Biblijski zavod« u Urachu, Alojza Jembriha pripomogli su svojim potporama Grad Buzet, Čakavski sabor Buzet te Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.

RUBEN KNEŽEVIĆ

Jedna talijanska recepcija F. Petrića – Maria Muccillo

Maria Muccillo diplomirala je na rimskom sveučilištu *La Sapienza* tezom o povijesti predsokratske filozofije u *Discussiones peripateticae* F. Petrića pod mentorskim vodstvom Tullija Gregoryja,¹ koji je značajno utjecao na njezino filozofsko usmjerenje. Taj je rad kasnije još dvaput objavljen: prvi put pod naslovom *La storia della filosofia presocratica nelle »Discussiones peripateticae« di Francesco Patrizi da Cherso*, a drugi put u proširenom (osobito bilješkama dopunjenom) obliku kao poglavlje u knjizi *Platonismo, ermetismo e »prisca theologia«*. *Ricerche di storiografia filosofica rinascimentale*. Tijekom cijele svoje znanstvene karijere M. Muccillo se posvetila proučavanju povijesti renesansne filozofije, osobito onim autorima koji u Italiji nisu bili ekstenzivnije istraživani: autorima aristotelovske,

---

¹ Tullio Gregory (rođ. 1929. g.) profesor je emeritus povijesti filozofije na *Rimskom sveučilištu »La Sapienza«*. Zbog svojih zasluga u istraživanju srednjovjekovne i renesansne filozofije proglašen je *Officier de l'Ordre des arts et des lettres* u Francuskoj i *Cavaliere di Gran Croce* u Italiji. Promoviran je *doctor honoris causa* pri Sveučilištu Sorbonne u Parizu.

platonsko-novoplatonske i hermetičke tradicije (M. Ficino, A. Steuco, L. Gaurico, A. F. Doni, A. Bernardi della Mirandola, A. Rosselli i, naposljetku, F. Petrić). S Hrvatskom je povezana od godine 1979. kad je sudjelovala na simpoziju povodom 450. godišnjice rođenja F. Petrića na Cresu. Drugi je put sudjelovala na creskom simpoziju godine 2008. s uvodnim izlaganjem pod naslovom »Petrićevo poimanje prostora između platonizma i aristotelizma: njegovi izvori i fortuna u filozofiji 17. stoljeća«. M. Muccillo je redoviti profesor povijesti filozofije na sveučilištu *La Sapienza* u Rimu.

Sadržajno se radovi M. Muccillo o F. Petriću mogu grupirati:²

1. Članci pretežno bio-bibliografskog istraživanja koji govore o Petrićevim životnim i filozofskim okolnostima. U toj se skupini članaka M. Muccillo usredotočuje pretežno na istraživanja okolnosti nastanka pojedinih Petrićevih djela te dokučuje različite, često implicitne, utjecaje drugih mislilaca na Petrića. U tu skupinu svrstavam sljedeće članke: *Marsilio Ficino e Francesco Patrizi, Il platonismo all'Università di Roma: Francesco Patrizi, La biblioteca greca di Francesco Patrizi, Dal volgare al latino: itinerari della filosofia di Patrizi fra accademia, corte e università, 'Mens' in alcuni autori del tardo Rinascimento: Annibale Rosselli e Francesco Patrizi*.
2. Članci koji tematiziraju neke filozofska pitanja mogu se podijeliti na one koji se odnose prvenstveno na *Discussiones peripateticae* i one koji se tiču *Nova de universis philosophia*.
  - a. Prva skupina obuhvaća sljedeće članke: *La storia della filosofia presocratica nelle »Discussiones peripateticae« di Francesco Patrizi da Cherso, La vita e le opere di Aristotele nelle »Discussiones peripateticae« di Francesco Patrizi da Cherso, Il problema del metodo e la concezione della matematica in Francesco Patrizi, Platonismo, ermetismo e »prisca theologia«, La dissoluzione del paradigma aristotelico*.
  - b. Druga skupina obuhvaća sljedeće članke: *Aristotelismo, platonismo ed ermetismo ne 'La città felice' di Francesco Patrizi da Cherso, Età dell'oro e tempo ciclico in Patrizi, Il »De humana philosophia« di Francesco Patrizi da Cherso nel Ms. Barberiniano Greco 180, Francesco Patrizi: dalla storia alla natura, Aspetti della terminologia filosofica nella »Nova de universis philosophia« di Francesco Patrizi da Cherso (1529–1597)*.

Iako pretežno bio-bibliografskog karaktera, u prvoj skupini članaka, u kojima M. Muccillo govori o Petrićevu životu i okolnostima nastanka njegovih najznačajnijih djela, može se pronaći teza koja općenito obilježava njezin pristup Petriću. Misao koja se provlači tijekom većine radova o Petriću jest ta da je Petrić bio – oso-

² Moja podjela studija M. Muccillo očito nije prema kronološkom, već tematskom ključu. Opravdanje za taj pristup nalazim u činjenici da, prema mom mišljenju, radovi M. Muccillo pokazuju iznimnu metodološku ujednačenost tako da bi eventualni razvojni put i promjene koje je autorica prošla u svom više nego tridesetgodišnjem bavljenjem Petrićem pale u drugi plan.

bito u svojim ranim radovima – pod utjecajem M. Ficina, i to ne toliko Ficina iz *Theologia Platonica*, već iz drugih spisa koje Petrić nikad izrijeckom ne navodi, ali koje mora da je čitao u vrijeme dok je pisao *La città felice*. Sveza između Petrića i Ficina nadasve se potvrđuje Petrićevim eklekticismom, koji M. Muccillo detaljnije pokazuje na primjeru nauke o *spiritusu*. U tom nauku, za koji Petrić tvrdi da je izvorno njegov, mogu se naslutiti, prema M. Muccillo, utjecaji Ficinovih (a na kraju možda i Epikurovih) teza o *spiritusu*. Prema M. Muccillo, temeljno novo u Petrićevim se ranim radovima sastoji u tome da je dao novu i originalnu interpretaciju ideja koje je pronašao kod svojih prethodnika. Petrić dakle crpi osnovne filozofske probleme iz renesansnih filozofija, ali ih preobličuje i predlaže nova i navlastita rješenja. Takva se Petrićeva kreativna interpretacija Ficina proteže, prema mišljenju M. Muccillo, sve do *Nova de universis philosophia*, u kojoj se Petrić nadovezuje na Ficina i razvija njegove nauke o svjetlu i kozmičkom poretku. U toj prvoj skupini radova biobibliografskog područja istraživanja istaknuo bih rad M. Muccillo *La biblioteca greca di Francesco Patrizi* u kojem prikazuje kako popis knjiga Petrićeve biblioteke odražava raznolikost njegovih interesa za filozofiju, medicinu, matematiku, astrologiju, »psihologiju« (teme koje se tiču retorike, pamćenja, logike, a uključuju i Pselove spise o stvaranju duše itd.), te pjesništvo. Autorica pokazuje da se nedvojbeno kod Petrića radi o sveobuhvatnom enciklopedijskom interesu. No tu valja svakako spomenuti da Petrić nije razumijevao znanosti i filozofiju u aristotelovskom, već u platonskom smislu: središnje mjesto, uz filozofiju i teologiju, zauzimaju glazba, matematika, poezija, retorika i umijeće pamćenja, dok nedostaje onih spisa koji su kod Aristotela i/ili u Aristotelovoj tradiciji imali značajnu ulogu, tj. spisa koji se tiču biologije, fiziologije, botanike, zoologije itd.

U drugoj skupini članaka, koji se usredotočuju na *Discussiones peripateticae*, M. Muccillo se prvenstveno bavi Petrićevim odnosom spram Aristotela i, kako se čini, u tom dijelu pronalazi najviše Petrićeve izvornosti i filozofske novosti. Vrijednost Petrićeve filološko-povijesne biografije Aristotela nije u tome da je on, s modernog analitičkog motrišta, izveo u činjenicama čvrsto utemeljenu i povijesno osviještenu kritiku, već u tome što je njegov rad o Aristotelu pionirski: Petrić zapravo nije imao nekih drugih suvremenih predložaka osim antičkih biografija.

S druge strane, Petrićeva interpretacija predsokratovskih mislilaca u potpunosti je novoplatonička. Petrić ih promatra u kontekstu *prisca philosophia*, unutar tradicije koja je započela sa Zoroastrom i Hermesom Trismegistom pa preko Platona vodi sve do njegovih dana. Pri analizi Petrićeva pristupa predsokratovcima M. Muccillo ne ulazi šire u pitanja i zakućice vezane uz interpretacije predsokratovske filozofije: njezin se interes okreće prema Petrićevu odnosu spram Aristotela i Platona. U toj skupini odudara članak *Il problema del metodo scientifico e la concezione della matematica in Francesco Patrizi* u kojem se M. Muccillo jednim dijelom osvrće na *Discussiones*, a drugim na *Nova de universis philosophia*. U dijelu članka koji se tiče *Discussiones* M. Muccillo pokazuje kako se Petrićeva razmišljanja o broju i aritmetici nastavljaju na teze izložene u neobjavljenom radu pod naslovom *De numerorum mysteriis* iz godine 1594. koji se nalazi u milanskoj biblioteci »Ambrosiana«. U tom dosad neobjavljenom spisu Petrić obilno razlaže mističnu pitagorovsku matematiku kako ju je iščitao iz novoplatonskih spisa, osobito pak iz Porfirija, Jambliha te niza

novopitagorovaca: temeljna ideja koju Petrić tu zastupa jest ta da se nastanak brojeva i brojevanih odnosa objašnjava nedostatnošću ljudskog jezika da izrazi najviše metafizičke istine. Taj članak uzorno prikazuje temeljnu karakteristiku pristupa M. Muccillo Petriću: ona prati određenu Petrićevu misao kako se provlači od ranih do kasnih radova, proučava je li se mijenjala tijekom Petrićeva filozofskog razvoja i ukazuje na utjecaje drugih mislilaca na Petrića (ako ih je bilo).

U trećoj se skupini članaka M. Muccillo bavi radovima koji su vodili k *Nova de universis philosophia*: pritom se M. Muccillo podjednako bavi i predstavljanjem Petrićevih radova koji su prethodili *Nova de universis philosophia* (što bi se moglo shvatiti kao Petrićeva »pripremna faza« prema razumijevanju M. Muccillo) kao i tome kako je te teme Petrić kasnije inkorporirao u *Nova de universis philosophia*. U toj se skupini ističe njezina analiza radova *Della Historia* i *Della Rhetorica* u kojima Petrić razvija Platonovu doktrinu o kozmosu iz *Timeja*. Pritom autorica ističe, osim Ficinova, i utjecaj Giovannija Pica della Mirandole. Petrić je, prema mišljenju M. Muccillo, potaknut Picovim konkordizmom, zapravo okrenuo »na negativno«, tj. razvio negativan stav spram konkordizma. Naime *pax philosophica* može se shvatiti (i izgleda da je tako Petrić i razumijevao) kao stanovito relativiziranje istine i »uravnolovku« različitih pogleda i stavova: pomirenje različitih filozofijskih struja – u ovom slučaju platonizma i aristotelizma – može se shvatiti kao postavljanje tih dvaju sustava kao jednako vrijednih i jednako istinitih – takav bi stav mogao voditi prema skeptičkoj *epoche*, što je Petriću bilo svakako neprihvatljivo.

Uzmimo primjer Petrićeva pristupa pojmu *historia*, kako ga analizira M. Muccillo u studiji *Francesco Patrizi: dalla storia alla natura*. Kod pojma *historia* Petrić s platonskog očišta podvrgava kritici aristotelovske definicije koje su preuzimali njegovi suvremenici aristotelovci da bi pokazao unutarnja proturječja, površnost i nezaključnost. Pritom nije Petrićeva namjera bila uništiti *historiju* kao znanost, već je utemeljiti na osnovama koje su drukčije od onih njegovih suvremenika, tj. pokazati neutemeljenost *artes sermocinales*, kakve je razvio Aristotel u *Retorici*, kao osnovu historičnosti. U toj ranoj fazi Petrić još uvijek nije definirao svoja rješenja tih problema, već *aporijski* otvara mnoga pitanja i teškoće koji se tiču povijesti i retorike; no to ne znači da nije vjerovao da se može pronaći znanstveni temelj za te discipline koji bi se razlikovao od Aristotelova temelja.

Na primjeru Petrićeva pristupa historiji može se vidjeti njegov općenit stav da historija, koja je u renesansi značajno uzdrmala temelje »objektivne« znanstvenosti, ne može izvršiti zadaću otkrivanja (znanstvene) istine. To biva prepušteno filozofiji. No kojoj filozofiji? U tom času ni Petriću nije jasan odgovor na to pitanje: prema mišljenju M. Muccillo, u doba pisanja *Della Historia* Petrić još uvijek nije razvio neku svoju filozofiju, nego je usredotočen na *pars destruens*, tj. razaranje Aristotelova poimanja historije.

Također bih istaknuo studiju *Aspetti della terminologia filosofica nella »Nova de universis philosophia« di Francesco Patrizi da Cherso (1529–1597)*, u kojoj M. Muccillo pokazuje kako se različitost Petrićeve metodologije spram Aristotela očituje u novinama njegova izričaja. Petrić naime smatra da se do istine može doći različitim metodama (*methodum varietas*). To je važan odmak od Aristotela prema

kojemu se do istine može doći, prema Petriću, samo jednom metodom. Analizirajući Petrićevu filozofsku terminologiju u *Nova de universis philosophia*, u kojoj je Petrić uveo mnoge nove filozofske termine, M. Muccillo pokazuje kako je to izraz uvjerenja u mnogostrukost putova dolaženja do jedne istine: Petrićevo je uvjerenje da se »nove i nečuvane istine« mogu izreći samo novim riječima. U tome se očituje i izvornost ne samo Petrićeva stila već i njegove misli da za iznošenje novih misli poseže i za novim riječima. Iako Petrić drži da je filozofija spoznaja sveukupnosti, postoji različitost putova koji do nje vode, a na tim različitim putovima valja posezati na novim pojmovima koji bi uhvatili »novu istinu«.

Primjer filozofsko-historijske akribičnosti M. Muccillo osobito dolazi na vidjelo u članku *Il platonismo all'Università di Roma: Francesco Patrizi*. U njemu autorica vrlo detaljno prati razvoj i nastanak pojedinih Petrićevih djela, osobito *Nova de universis philosophia*. Pritom pokušava donekle rekonstruirati kako mora da su Petrićeva predavanja o *Timeju* i *Zakonima* izgledala. Ta predavanja sagledava autorica kao Petrićev ključan moment pri pokušaju zamjene aristotelizma platonizmom (ne valja smetnuti s uma da je aristotelizam u renesansni daleko najdominantnija i zapravo jedina »službena« filozofija tako da držati hvalospjevna predavanja o Platonu u to vrijeme uopće nije bila samorazumljiva stvar). Pritom je Petrić ulazio u sukobe s drugim misliocima (npr. A. Persiom) što mora da je imalo dosta posljedica na razvoj Petrićevih teza.

Osobito je vrijedno da se M. Muccillo pozabavila još neobjavljenim radovima F. Petrića. To se odnosi na članke *Il problema del metodo e la concezione della matematica in Francesco Patrizi*, u kojem Muccillo analizira Petrićev spis *De numerorum mysteriis* iz godine 1594. koji povezuje i s *Discussiones peripateticæ* (u dijelu koji se tiče aritmetike) i s *Nova de universis philosophia* (u dijelu koji se tiče geometrije) te na članak *Il »De humana philosophia« di Francesco Patrizi da Cherso nel Ms. Barberiniano Greco 180*, u kojem povezuje *De humana philosophia* s *Nova de universis philosophia*. Spis *De humana philosophia*, koji je očito ostao nezavršen i potječe iz godine 1591/92, prema M. Muccillo, *Nova de universis philosophia* očito ima lakune – budući da je izdana nabrzinu – i motiv spisa *De humana philosophia* bio je da ispuni važnu lakunu koja postoji u *Nova de universis philosophia*. To se odnosi na to da se u *Nova de universis philosophia* ne spominje problematika ljudske duše iako je ta tematika tamo najavljena. U *De humana philosophia* Petrić upravo razlaže svoje viđenje čovjeka. Problem s kojim se Petrić tu suočava jest pokušaj razgraničenja specifično ljudskog života, njegove životnosti, od ostatka produševljenog, živog svijeta, tj. pozicioniranje čovjeka kao odvojenog i privilegiranog bića u kozmičkom poretku. No budući da spis nije završen, argumenti, ističe M. Muccillo, nisu uvijek sustavno izneseni i Petrić pokušava iznaći rješenja iskušavajući različite pristupe. Središnji dio spisa sastavljen je u obliku natuknica i jednostavnog iznošenja materijala za kasniju obradu.

M. Muccillo pokazuje se kao predstavnica razvojnog istraživanja Petrićeve misli, od početaka do *Nova de universis philosophia*, koja se općenito shvaća kao Petrićevo glavno i najzrelije djelo i u kojemu, prema M. Muccillo, kulminiraju misli i ideje kojih se Petrić dotiče u ranim radovima. Takav način istraživanja, s obzirom

na to da Petrićev opus nije u cijelosti još ni danas objavljen, iziskuje mukotrпно istraživanje izvornih i neobjavljenih Petrićevih rukopisa koji se potom kritički obrađuju.

Pri općenitoj ocjeni rada M. Muccillo valja svakako istaknuti iznimnu akribičnost autorice, cjelovitost istraživanja, sveobuhvatnost literature, preciznost i jednostavnost izričaja. U susretu s autorom ovog članka na »Danima F. Petrića« na Cresu 2008. godine M. Muccillo napomenula je da provede više od godine dana radeći na jednom članku i ta ozbiljnost istraživanja svakako se vidi ne samo u duljini njenih studija već i u iscrpnosti izvora i literature kao i u temeljitosti analize. Treba ponovo naglasiti da je M. Muccillo proučila i obradila dva neobjavljena spisa F. Petrića: spisu *De humana philosophia* posvećen je cijeli članak i detaljna analiza, dok je *De numerorum mysteriis* pozicioniran i uklopljen u analizu Petrićeva pristupa matematici. Njezin je pristup, kako sama ističe, izrazito povijesno-filozofski: ona se češće upušta u istraživanje razvoja, međusobnih utjecaja te *Ideengeschichte* i *Begriffsgeschichte* nego u teorijske procjene i vrednovanja sadržaja, što prije svega znači da se njezini članci temelje na detaljnim i kritičkim analizama teksta. Autorica ne teži su-mišljenju s Petrićem, niti domišljanju neizrečenih konsekvencija njegovih teza. Radi se o analizi geneze Petrićeve misli, kako u smislu subjektivnog razvoja, tako i u smislu istraživanja filozofskih utjecaja na Petrića kao i utjecaja koji su imale na njega polemike sa suvremenicima.

Na koncu bih istaknuto da istraživanja M. Muccillo o F. Petriću uvelike pridonose razumijevanju položaja F. Petrića u renesansnoj filozofiji kao i doprinosu njegove misli renesansi kao prethodnici novog doba.

Popis radova M. Muccillo o F. Petriću poredanih kronološki:

- *La storia della filosofia presocratica nelle »Discussiones peripateticae« di Francesco Patrizi da Cherso*, »La Cultura«, XIII, 1975, str. 48–105.
- *La vita e le opere di Aristotele nelle »Discussiones peripateticae« di Francesco Patrizi da Cherso*, »Rinascimento«, XXI, 1981, str. 53–119.
- *Aristotelismo, platonismo ed ermetismo ne 'La città felice' di Francesco Patrizi da Cherso*, in *Utopie per gli anni Ottanta. Studi interdisciplinari sui temi, la storia, i progetti*, Gangemi Editore, Roma, 1986, str. 553–577.
- *Marsilio Ficino e Francesco Patrizi*, in *Marsilio Ficino e il ritorno di Platone*, Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1986, str. 615–679.
- *Età dell'oro e tempo ciclico in Patrizi*, in G. Saccaro Del Buffa, priređivač: A. O. Lewis, *Utopia e modernità. Teorie e prassi utopiche nell'età moderna e postmoderna*, Gangemi Editore, Roma, 1989, sv. II, str. 785–825.
- *Il »De humana philosophia« di Francesco Patrizi da Cherso nel Ms. Barberiniano Greco 180*, »Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae«, IV, 1990, str. 281–307.
- *Il platonismo all'Università di Roma: Francesco Patrizi*, in *Roma e lo Studium Urbis. Spazio urbano e cultura dal Quattro al Seicento*, Ministero per

- i Beni culturali e ambientali. Ufficio centrale per i Beni archivistici, Roma, 1992, str. 145–184.
- *Il problema del metodo scientifico e la concezione della matematica in Francesco Patrizi*, in *Verum et Factum. Beitrage zur Geistesgeschichte und Philosophie der Renaissance zum 60. Geburtstag von Stephan Otto*, Peter Lang, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien, 1993, str. 463–476.
  - *La biblioteca greca di Francesco Patrizi*, in *Bibliothecae selectae*, Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1993, str. 73–118.
  - *Francesco Patrizi: dalla storia alla natura*, in *Natura e Storia*, Edizioni estante, Roma, 1996, str. 21–51.
  - *La filosofia antica nelle Discussiones peripateticae di Francesco Patrizi da Cherso*, poglavlje u knjizi: *Platonismo, ermetismo e »prisca theologia«*. *Ricerche di storiografia filosofica rinascimentale*, Istituto Nazionale di Studi del Rinascimento, Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1996, str. 73–195.
  - *La dissoluzione del paradigma aristotelico*, in C. Vasoli, *Il Rinascimento e le sue filosofie*, a cura di P. Pissavino, Bruno Mondadori-Paravia, Milano, 2002, str. 506–533.
  - *Aspetti della terminologia filosofica nella »Nova de universis philosophia« di Francesco Patrizi da Cherso (1529- 1597)* in *Lexiques et glossaires philosophiques de la Renaissance*, Fédération Internationale des Instituts d'Etudes Médiévales (FIDEM), Louvain-La-Neuve, 2003, str. 129–190.
  - *Dal volgare al latino: itinerari della filosofia di Patrizi fra accademia, corte e università* in *Il volgare come lingua di cultura dal Trecento al Cinquecento*, Leo S. Olschki Editore, Firenze, 2003, str. 243–282.
  - *'Mens' in alcuni autori del tardo Rinascimento: Annibale Rosselli e Francesco Patrizi* poglavlje u knjizi: *Per una storia del concetto di mente*, a cura di E. Canonei, Leo S. Olschki Editore, Firenze, 2005, str. 241–285.